УДК 930.1:(051)"1948-1991

Дорохіна Т.Ф.

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ ТА ЙОГО ЕПОХА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ "ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ".

У статті аналізується висвітлення на сторінках відомого часопису «Визвольний шлях» постаті Пантелеймона Куліша в контексті суспільно-політичного та культурного життя XIX ст.. Визначено також концептуальні підходи авторів журналу до оцінки творчості та громадської діяльності Куліша в історії національного руху.

Журнал „Визвольний шлях", заснований українськими емігрантами на теренах Великої Британії у січні 1948 р., як ідеологічний орган, який призначався, передусім, для задоволення поточних пропагандистських потреб українського національного руху, широко висвітлював на своїх сторінках різні проблеми української історії та культури.

Минувшина цього часопису відзначається неабиякою самобутністю та має низку специфічних рис. За своїм профілем часопис фактично став виданням універсального спрямування, оскільки вміщував статті, матеріали та документи на суспільно-політичні теми, розвідки з обсягу низки соціогуманітарних дисциплін, белетристику, поезії, переклади, хронікальну інформацію, огляди, некрологи та багато ін.

„Визвольний шлях" поширювався на теренах багатьох країн, в яких мешкали громади українських емігрантів: Австралії, Австрії, Аргентини, Бельгії, Бразилії, Великої Британії, Голландії, Італії, Канади, Західної Німеччини, Сполучених Штатів Америки, Франції та ін. Протягом усього часу існування „Визвольного шляху" на еміграції та в діаспорі його очолювали талановиті українські журналісти, відомі громадські і політичні діячі: Григорій Драбат (1948-1977), Степан Галамай (1977-1979) та Ілля Дмитрів (1979-1999). Протягом 1948-1991 рр. у журналі друкувалися розвідки визначних українських учених, політичних діячів та відомих публіцистів.

Аналіз публікацій часопису дає можливість з'ясувати важливі аспекти підходів до української історії та культури, до оцінок її діячів через призму національно-визвольної ідеології. Зокрема на сторінках журналу публікувалось чимало розвідок, в яких у різних контекстах давались характеристики творчості Пантелеймона Куліша та його епохи. Можна стверджувати, що для більшості авторів письменник був знаковою постаттю,

творчість і діяльність якого відображала і визначала провідний вектор українського національного руху, його проблеми та особливості. Письменник зображується на сторінках журналу як один із засновників української прози, драматург, автор першого україномовного роману «Чорна Рада», громадський діяч.

Історична епоха, на яку припадає життя і творчість Куліша, XIX ст., відоме в українській історіографії як доба національного відродження, меншою мірою як „народницьке століття" та часи великих суспільно-політичних і громадських рухів. Українські вчені-емігранти сприймали цю епоху неоднозначно.

Тому у виданні вона відображена епізодично, що було зумовлено досить суперечливим ставленням до неї багатьох учених та публіцистів, які співробітничали з „Визвольним шляхом". Ці часи розглядалися, здебільшого, як підготовчий період до

© Дорохіна Т.В., 2009

майбутньої української революції. Одночасно ідеологічні та політичні засади більшості суспільних рухів XIX ст. вважалися антидержавницькими, що зумовлювало скептично-негативне ставлення до них з боку більшості дописувачів журналу.

З одного боку, відзначалася важлива роль цього періоду у формуванні культурного та політичного українства, що стало своєрідним прологом, підготовчим етапом до української революції.

З іншого боку, ця доба розглядалася в контексті домінації народницької ідеології в суспільно-політичних рухах, які дехто з дослідників та чимало публіцистів вважали шкідливими для української національно-державницької справи. Водночас XIX ст. часто іменувалося імперською добою, за якої домінували соціокультурні впливи та ідеологічні стереотипи Росії і Австро-Угорщини. Взагалі ставлення до епохи, під час якої українські землі перебували у складі Австро-Угорської та Російської імперій, було вкрай амбівалентним як в академічному еміграційному середовищі, так і в політичних колах.

Зазначені чинники мали неабияке значення для дописувачів „Визвольного шляху", серед яких домінували особи, наближені до українського націоналістичного руху та емігрантів-гетьманців, з певними світоглядами, ціннісними орієнтаціями, політичними переконаннями та значним життєвим і політичним досвідом. Відповідно рецепція української історії XIX ст. представлена в журнальних публікаціях вельми нерівномірно, а іноді й суперечливо.

Варто відзначити, що ряд студій, опублікованих у журналі „Визвольний шлях", порушують проблеми імперської сутності Російської держави та її руйнницького, деструктивного впливу на соціокультурне буття українства, зокрема на процес формування української нації.

В опосередкованому вигляді ці сюжетні лінії представлені в багатьох розвідках та матеріалах. Зокрема, досить популярними були спроби компаративного співставлення Російської імперії та Радянського Союзу, зокрема їхніх суспільних устроїв, державних організацій, соціальних ієрархій, традицій, ідеологічних доктрин та політичних концепцій.

Особливу увагу автори розвідок приділяли вивченню імперської традиції Москви. Щедрий матеріал з цієї тематики представлений у відомій книзі маркіза Астольфа де Кюстіна „Миколаївська Росія", яка ретельно студіювалася українськими науковцями і використовувалася відповідним чином. Такі ж сюжети знаходимо і в низці розвідок Павла Штепи, емігранта, колишнього українського громадського діяча на Кубані, видрукуваних на сторінках „Визвольного шляху". У них автор докладно зупиняється на характеристиках, які давали Московській державі, а пізніше Російській імперії іноземні мандрівники, вчені та державні діячі.

Зауважимо, що переважно більшість розвідок зазначеної проблематики належала не фаховим науковцям, а дослідникам-аматорам, які здебільшого не мали необхідної академічної підготовки. Тому їхні узагальнення та паралелі інколи мають гіперболізований, поверхневий характер, особливо в частині інтерпретації і витлумачення певного фактографічного матеріалу, надмірної генералізації висновків, узагальнень, спостережень тощо.

На сторінках „Визвольного шляху" були вміщені й інші статті, написані на добротному фаховому рівні, в яких розглядався досить різноманітний діапазон проблем з історії земель підросійської України.

Для з'ясування історичного контексту творчості і світогляду Пантелемона Куліша пізнавальну цінність мають розвідки Григорія Ващенка про український національний рух на Полтавщині у другій половині XIX – на початку XX ст. [1], Єлизавети Жук про перші українські жіночі організації, Василя Луціва про ставлення українців до Польського повстання 1863 р. та ін.

Крім того, у часописі було опубліковано низку споминів, в яких висвітлювалося становище українського суспільства, зокрема поширення національно-визвольного руху за часів Російської імперії.

З-поміж них варто відзначити передрук мемуарних нотаток відомого драматурга та перекладача Володимира Самійленка про українське житті в Києві у 1880-х роках та М.Яновського про Тараса Шевченка.

Слід відзначити й інші мемуари, присвячені вказаному історичному періоду, що опубліковані у журналі „Визвольний шлях", зокрема цікаві спомини Левка Биковського та Вадима Щербаківського.

Постать Пантелеймона Куліша неодноразово висвітлюється в різних аспектах у розвідках, присвячених діячам української культури. Варто згадати низку персонологічних статей, присвячених видатним українським діячам, письменникам, митцям та іншим постатям XIX ст. – початку XX ст., зокрема Миколі Лисенку Лесі Українці, Івану Франку, Михайлу Чайці-Чайковському, Маркіяну Шашкевичу. Найбільш широку і різноманітну добірку статей, матеріалів, нарисів, опублікованих на сторінках журналу, присвячено Тарасу Шевченку, його участі у національно-визвольному русі, у Кирило-Мефодіївському товаристві.

Ці розвідки, звичайно, не є рівнозначними як у жанровому, так і в проблемному відношенні. Різняться вони і за своїм фаховим рівнем. Деякі написані дослідниками-аматорами чи очевидцями певних подій, які не тільки фіксували свої враження, а прагнули подати й певну авторську візію. Окремі статті виконані в академічному дусі, хоч і переобтяжені ідеологічними пасажами та політичними стереотипами. При всій різноманітності можна простежити тенденцію до визначення цього періоду як етапу піднесення української культури, посилення в ній національно-визвольних ідей. В такому контексті авторами розвідок дається висока оцінка П. Куліша та його творчості.

Епоха Куліша представлена в описах історії та культури його «малої батьківщини». Зокрема, в окремих розвідках даються нариси з історії містечка Вороніж, де народився письменник, Новгород-Сіверського, де він навчався. Попри розмаїття таких розвідок, їх різнопланову сюжетність, вони мають певний орієнтир – показати в романтичному світлі старовину цього краю, видатні події, які тут відбувались і мали доленосне значення для української історії. У такий спосіб дописувачі журналу відтворюють колорит краю, де відбувалось становлення молодого Куліша, формування його історичних поглядів. У такому контексті звернення письменника до історичних сюжетів, до спадщини далекого минулого виглядає цілком природним.

Передусім, впадає в очі, що кількість публікацій з історії XIX – початку XX ст. на сторінках „Визвольного шляху" відносно невелика, порівняно з розвідками, які присвячені добі середньовіччя та ранньомодерним часам.

Велику увагу журнал приділяв висвітленню українського середньовіччя і ранньомодерних часів, які розглядалися авторами як джерело інтелектуальної та ідеологічної легитимізації національно-державницьких інтенцій, як продукував український націоналістичний рух. На сторінках журналу широко висвітлюються драматичні події визвольних змагань українського народу, руїни та її подолання.

Таким чином, журнал дає багатий матеріал для характеристики того історичного періоду, який знайшов широке відображення в історико-літературній творчості Пантелеймона Куліша. Відтак, на сторінках часопису він представлений як історик, філософ, який осмислює по-своєму добу Козаччини та Гетьманщини і корелює її із завданнями національно-культурного розвитку свого часу.

В історико-літературній критиці авторів статей, розвідок журналу простежується певна тенденція в оцінках і висвітленні творчості письменника. У центрі уваги авторів постає проблема лідерів і народу, вождів і мас та її відображення на сторінках творів П. Куліша. На думку С. Чорнія, автора докладної розвідки з історії українського театру [5], Пантелеймон Куліш разом із Миколою Костомаровим були причетні до нових ідей та шукань в літературі другої половини XIX ст. і тому драматичний доробок кожного з них стоїть дещо осторонь основного шляху розвитку реалістично-побутової прози того часу. Відтак, на думку автора, його історична

драматургія не була сприйнята тогочасним суспільством. В цьому можна простежити ще одне дорікання на адресу епохи Куліша. Автор розвідки акцентує на тому, що у драмі «Байда, Князь Вишневецький» головна колізія розгортається між культурним і шляхетним князем Дмитром Вишневецьким і темним і простим, грубим людом. Головним антагоністом Вишневецького виступає герой народної думи Ганжа Андибер. Колізія між лідерами і «колективним актором» історичних драм Куліша складає, на думку автора, головну інтригу історичної творчості письменника.

У розвідці В. Кардаша ця проблема набуває досить ґрунтовного історико-психологічного аналізу роману «Чорна рада».[2] Зокрема, автор з'ясовує уявлення письменника про психологію і поведінку мас через призму сучасних досягнень соціальної психології. У даній розвідці Куліш представ як «майстер зображення масових сцен і знавець збірної психології», зокрема психології «юрби», «народу-маси». Водночас, автор доводить тезу про те, що маса потребує провідника, ватажка, який формулює мету і головну ідею, яка спрямовує дії народу на їх досягнення та реалізацію.

Такий підхід до аналізу творчості Пантелеймона Куліша цілком вкладається в концептуальний підхід журналу до вирішення національного питання в Україні, в якому мають брати активну участь лідери і народні маси.

Громадська діяльність Куліша висвітлюється також через призму проблеми історії національного руху у другій половині XIX ст. Водночас В. Луців, спробував визначити вплив письменника та його творчості на розвиток національного руху у суспільстві за часів життя Куліша. Слід зазначити, що автор у своїх розвідках висвітлював також добу Козаччини та Гетьманщини і, зокрема, присвятив спеціальну статтю постаті Вишневецького-Байди, головного героя драми Куліша [4]. Висновок історика полягає у тому, що Куліш збуджував громадську думку, викликав перегляд української історії й у такий спосіб, попри своїх помилки і коливання сприяв розгортанню української національної ідеї.

В цілому добірка статей про Куліша та його творчість вкладається в концепцію журналу, більшість дописувачів якого підтримували необхідність активної діяльності лідерів в організації українського національного руху, його спрямування на утворення української незалежної держави.

Література

1. Ващенко Г. До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині кінця XIX – початку XX ст. // Визвольний шлях (Далі: ВШ.) – 1955. – №1. – С. 44-53, №2. – С. 29-39, №5. – С. 75-80.
2. Кардаш В. Психологія маси у «Чорній раді» Пантелеймона Куліша (У світлі соціопсихології – спроба аналізи) // ВШ. – 1977. – №7/8. – С.853-869.
3. Луців В. Пантелеймон Куліш –майстер дратування громадської думки (до 83-річчя від дня його смерті) // ВШ. – 1980. – №1. – С. 28-37.
4. Луців В. Князь Дмитро-Вишневецький-Байда (Творець і провідник Козацького Ордену – Запорозької Січі) // ВШ. – 1977. – №. 7/8. – С. 277-284.
5. Чорній С. Українська драматургія і театр у другій половині XIX-го та першій половині XX-го сторіч // ВШ. – 1977. – №7/8. – С. 831-845.